

Autonomi – muligheter eller påbud?

Der ingen skulle tru at nokon kunne bu

Øystein Helmikstøl

journalist i Psykologtidsskriftet

Jan Inge Haga

Skal menneskerettigheter og autonomi trumfe sykdom og nød? Brannvesenet setter fyr på grunnlagsdebatt i psykisk helsevern om autonomi.

«Liebster Jesu, wir sind hier». Tonene av Johann Sebastian Bach strømmer ut fra orgelet i kirken ved Utstein kloster på Mosterøy en halvtimes kjøretur fra Stavanger. Det er en klar og kald april morgen i 2018. Vi ser snø på fjelltoppene. Fra jordene rundt oss lukter det hevd.

35 ansatte i rusfeltet, somatisk og psykisk helsetjeneste, utdanningsinstitusjonene og andre interesserte sitter på Utstein kloster og diskuterer *autonomi*, både pasientens og behandlerens. Foredragsholder er Tor-Johan Ekeland. Nå har han reist seg opp i «Abbedens hus» og sier til forsamlingen at «selv om det er blitt et sjeldent begrep» liker han best å presentere seg som sosialpsykolog. Han hever stemmen på *sosial*.

Ekeland er kritisk, for ikke å si nådeløs, mot samtidskulturen. I foredraget «Eit forsvar for jantelova» hamrer han løs på «nyliberal kultur». Kulturen vår har ifølge sosialpsykologen gått fra politikk til marked, fra medborger til konsument, fra plikt til rettighet, fra sosiale problem til individuelle svikt og fra politikk til terapi.

– Det nye, frie mennesket er sårbart, sier Ekeland til forsamlingen og viser blant annet til Ungdatas undersøkelse fra 2017: Andelen ungdommer som rapporterer om psykiske helseplager, fortsetter å øke. Ensomhetstallene har ikke vært høyere siden Ungdata startet. I England har de fått en egen *ensomhetsminister*.

– Nå handler det mest om frihet, og mindre om likhet og brorskap.

Når alt rakner

Utstein Refleksjonsforum har arrangert kursdager i snart tjue år. Bakgrunnen for valg av tema i år var Stavanger Aftenblads reportasjeserie *Når alt rakner*. Reportasjene handlet om mennesker med rusavhengighet og psykiske vansker som lever under det som omtales som uverdige forhold – og hjelpeapparatets tilsynelatende maktesløshet.

Aftenbladet så det som sin oppgave å få fram opplysninger, bilder og historier fra de svakeste i samfunnet – de som ikke blir sett eller hørt, eller som skjuler seg bak skam eller diagnoser. Avisen håpet at serien kan «åpne øynene på politikere og beslutningstakere. Og kanskje hjelpe», skrev nyhetsredaktøren om reportasjene.

20 000 sliter

Historien nedenfor er hentet fra serien, som startet i fjor høst:

Journalisten i Aftenbladet skriver om en kvinne som ser ut til å være på randen av sammenbrudd. Det er en vårdag i 2016, og brannvesenet og kommunens rusteam har forhandlet seg inn i en

kommunal bolig. De brøyter seg vei gjennom esker, klær, mat, rot og søppel. Kommunen mener kvinnen i lang tid har nektet hjelp.

Brannvesenet kontakter kommunelegen. Kan de tvinge henne til å få hjelp? Nei, ettersom hun ikke virker psykotisk.

Kvinnen får tilbud om skyss til legevakten. Hun takker nei. Hun løper vekk.

Rundt 20 000 mennesker i Norge sliter med kombinasjonen rusproblemer og alvorlige psykiske problemer, ifølge de ferskeste tallene. 6000 av disse har det ekstra ille. De får ikke den hjelpen de trenger, ifølge fagfolk.

– Vi sitter kanskje litt fortvilt og ser at personer går til grunne, uten at vi har mulighet til å gripe inn.

Aftenbladets serie har ført til *noe*. Helseminister Bent Høie (H) ble med brannvesenet på hjemmebesøk hos en beboer med rusproblemer. Høie har lagt press på sykehusledere for å skjerpe innsatsen for pasienter som er rammet av både psykiske lidelser og rusproblemer. Flere melder sine bekymringer til brannvesenet, og folk engasjerer seg og sender leserbrev til avisen. Artikkene har også ført til at fagfolk i Stavanger debatterer hva som er best, og verdig, behandling av personer med kombinasjonen rusproblemer og psykiske problemer.

Helsetilsynet førte landsomfattende tilsyn av kommunenes og helseforetakenes tjenester til folk med ruslidelser og psykiske lidelser (ROP). Aftenbladets gjennomgang av tilsynene viste i fjor høst at fire av seks helseforetak og 13 av 19 undersøkte kommuner bryter lovens krav til forsvarlig oppfølging.

Kjellermennesket

Det er dagen før kurset på Utstein kloster. Vi sitter i Kjellerteateret på Rogaland teater sammen med et femtitalls andre publikummere. Stykket *Kjellermennesket*, basert på en kortroman av Fjodor Dostojevskij, har gått på teateret i etterkant av Stavanger Aftenblads reportasjeserie Når alt rakner.

«Jeg er én, dere er alle andre», sier den navnløse jeg-personen i stykket. Det handler om utenforskap, isolasjon og et ønske om å bli sett, sa skuespiller Vegar Hoel på et arrangement på Sølvberget kulturhus i Stavanger dagen etter premiefesten, der han også reflekterte over radikalisering, skoleskyting og vår egen masse-morder.

– Du blir gjerne et monster bare for å bli sett, sa Hoel.

«Jeg er et sykt menneske. Jeg er et ondt menneske. Et frastøtende menneske er jeg», gjentar den navnløse jeg-personen, spilt av Hoel. Kjellermennesket reiser ifølge Morgenbladets anmelder dette spørsmålet: Hva skal vi gjøre med einstøingene?

– Da mener jeg ikke den sjarmerende sorten fra Der ingen skulle tru at nokon kunne bu, men dysfunksjonelle individer som faller utenfor, skrev anmelderen.

I «abbedens hus»

Vi er tilbake i «Abbedens hus» på Utstein kloster. Tor-Johan Ekeland snakker seg varm og tegner et dystert bilde av anomiske samfunn som har oppstått i vakuuemet etter at janteloven ble begravet, konkretisert da Arbeiderpartiets finansminister Gunnar Berge fulgte janteloven til sitt siste hvilested i en seremoni i 1989 utenfor Bergen sammen med blant andre teologiprofessor og Høyre-mann Inge Lønning.

Desintegrasjon, suicid, kriminalitet og sosiale problem er ifølge Ekeland baksiden av medaljen i anomiske samfunn. Han etterlyser Gro Harlem Brundtlands brysomme nabokjerring fra statsministerens nyttårstale i 1995. Det er en fare for at det psykotiske subjekt og skoleskyteren vokser fram av anomiske samfunn, ifølge Ekeland, og på klosteret denne torsdagen nevner sosialpsykologen vår egen massedrapsmann uten å si navnet hans.

– Han var på utsiden av sin egen flokk, vår egen eremitt fra Silkestrå. Han ligner skoleskytere ellers.

Ekeland foredrar om sosialiseringens grunnskjema, der den ene, jeg, står i et forhold til den Andre, du, og der begge som en del av den vertikale orden er en del av det tredje Vi.

– Det har skjedd et kulturelt brudd, sier Ekeland. Jeg og du står uten «vi», den vertikale orden er bygget ned.

I klosteret står sosialpsykologen og prediker om overgangen fra den religiøse kulturen til den terapeutiske kulturen.

– Bli som oss, ba den religiøse kulturen, der livsmålet var frelse. Bli deg selv, appellerer den terapeutiske kulturen, der livsmålet er tilfredshet.

«Menn» forsvinner med nedbygging av vertikal orden, viser Ekeland, mens han fisker omslagene til bøkene *Society without the father* av Alexander Mitscherlich og *Det faderløse samfund* av Henrik Jensen opp på storskjermen. Menn har blitt et problem, viser Ekeland, og opp kommer *The end of men* av Hanna Rosin og *Man (Dis)connected* av Philip Zimbardo og Nikita Coulombe.

Og sosialpsykolog Ekeland siterer Salhuskvintetten fra 60-tallet når han snakker om moderne familiemønstre som har overtatt for husmorfamilien: «Da ska' bli andre boller når papen kjem heim.»

– Og papen kom hjem, sier Ekeland, før han viser et bilde av en voksen mann som baker sammen med to barn.

– Og så ble det bare boller.

SOSIALPSYKOLOGEN Tor-Johan Ekeland taler til 35 fagfolk på Utstein kloster på Mosterøy.

I klostergården

Vi går ut av «Abbedens hus» i en pause etter foredraget «Dømt til autonomi» av Tor-Johan Ekeland. Brannvesenet, som ifølge Aftenbladets lederskribent «har flere virkemidler enn det egentlige hjelpeapparatet når det kommer til å hjelpe klienter med rus- og psykiatriproblemer», er her. Marie Aanestad, fagansvarlig i forebyggende avdeling ved Rogaland brann og redning, står i klostergården og diskuterer med andre fagfolk innenfor rus- og psykisk helsefeltet.

– Når vi nå har veldig press på styringsordningen, spiser vi opp profesjonsutøvelsens autonomi. Samtidig som vi forventer at brukeren skal ha mer autonomi. Det henger ikke sammen.

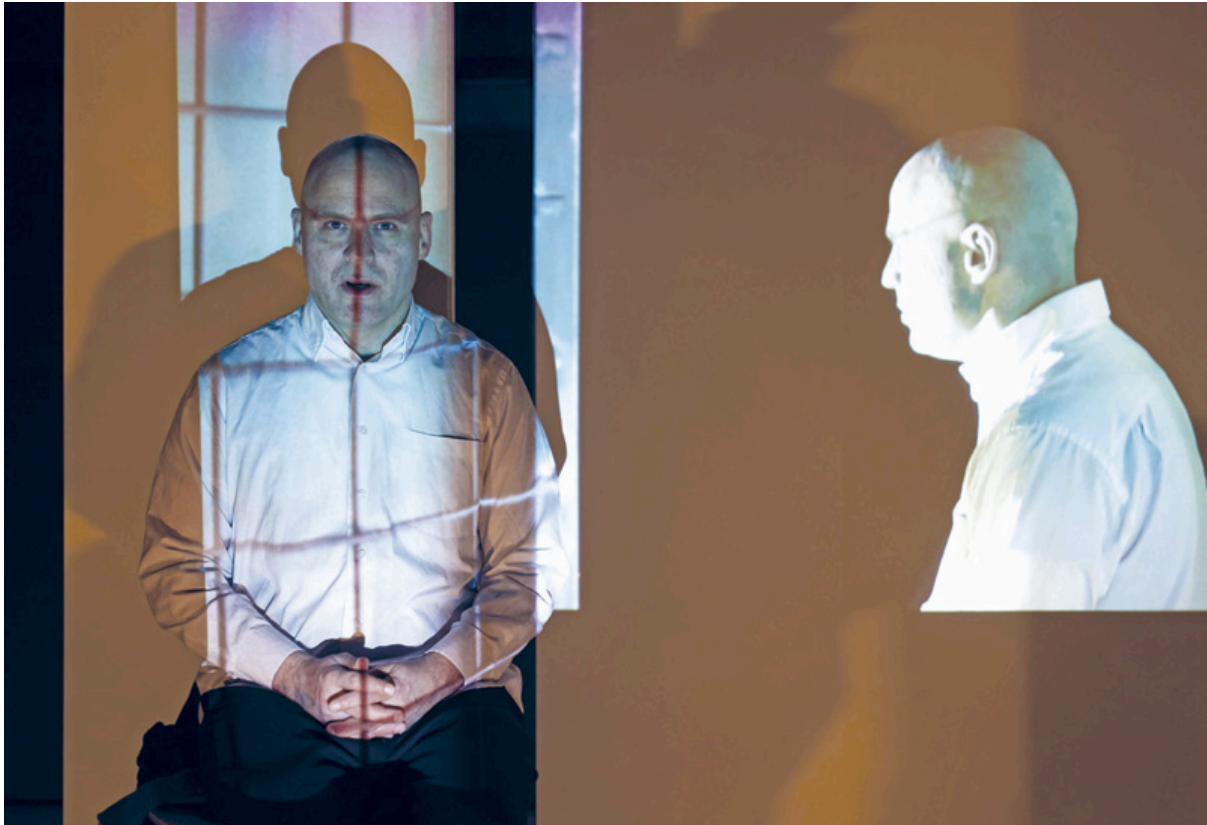
I 2012 kom NOU 2012:4 Trygg hjemme, med undertittelen «brannsikkerhet for utsatte grupper». Utsatte grupper er nå definert som blant annet hjemmeboende eldre, mennesker med rus og eller psykiske lidelser og arbeidsinnvandrere. Arbeidet opp mot mennesker som alt har raknet for, er tunge saker, forteller Aanestad, som opplyser at de samarbeider med flere instanser som for eksempel rehabiliteringsseksjoner, NAV, helsevern og politiet. Men likevel:

– Brannvesenet blir ofte stående alene i slike tunge saker.

Terskelen for at helsevesenet bruker tvang for å hjelpe mennesker som tilsynelatende ikke er i stand til å ta vare på seg selv, er etter brannvesenets erfaring svært høy.

– Spesielt ble dette merkbart etter at endring i lov om psykisk helsevern ble vedtatt i fjor, forteller Aanestad. Hun innser at det er en svært vanskelig balansegang mellom å ivareta enkeltmenneskets frihet og rett til å ta egne valg, og å gripe inn når enkeltmenneskers atferd utgjør høy risiko både for personen selv og ofte for andre.

– Brannvesenet mener selvsagt at terskelen for tvangsbruk overfor enkeltmennesker bør være høy. Samtidig opplever vi gang på gang saker der helsevesenet skygger unna fordi de mener de ikke kan gjøre noe siden vedkommende ikke ønsker hjelp, men der brannvesenet – gjennom rett og slett å ikke gi seg, og gjerne ved bruk av utradisjonelle virkemiddel – får gjennomført tiltak som personen i etterkant verdsetter.

KULLSVART Skuespiller Vegar Hoel har reflektert over utenforskap i arbeidet med Kjellermennesket. Foto: Stig Håvard Dirdal / Rogaland Teater

KONSERT Kantor Ole Hodnefjell åpner Utstein Refleksjonsforum med kort konsert hvert år.

«Bli med nå!»

Kommuneoverlege Hans Petter Torvik i Sandnes kommune, som leder kursdagen på Utstein, deler noen refleksjoner med tilhørerne før han gir ordet til Tor-Johan Ekeland en siste gang.

Forholdene for personer med kombinasjonen rus- og psykiske problemer er kjent for kommunelegen. Overlegen har samarbeidet lenge og godt med brannvesenet.

– Branninspektør Øyvind (Nermoen, red.anm.) ringer til meg og sier «du må bli med meg NÅ!» Han tenker at de er psykisk syke og vil ha meg med for å vurdere om det er behov for tvungen legeundersøkelse, for de vil jo ikke gå selv.

– Du blir gjerne et monster bare for å bli sett.

Noen ganger sier kommunelegen at «her er du så psykotisk at det må en tvungen behandling til». Men det er branninspektøren som ifølge Torvik oftest har anledning til å si «her må du ut».

Torvik har arbeidet i helsevesenet i 40 år. Han mener det har gått fra et legestyrte hierarkisk system, ovenfra og ned, der legen så pasienten som et objekt, til at pasienten nå får være med og ta beslutninger.

– Jeg pleier å sitere en engelsk helseminister som sa «No decision about me, without me». Godt sagt.

Men finnes det en nedside?

– Vi sitter kanskje litt fortvilt og ser at personer går til grunne, uten at vi har mulighet til å gripe inn. Spesielt blant unge myndige mennesker mellom 18 og 22 år. Foreldre og helsepersonell ser at de gjør ting som setter livet deres i fare. Går du 40 år tilbake i tid, så var det mye mer styring og kontroll på det.

Det er en annen markert endring som har skjedd gjennom årene, ifølge kommuneoverlegen.

– Nå er det 225 retningslinjer du skal forholde deg til som fastlege. Når hvert hefte er på 80 til 200 sider, så tipper det over.

Styring

Før kommuneoverlege og kursleder Torvik gir ordet til Tor-Johan Ekeland, som har mer på hjertet i klosteret, rekker vi en prat med sosialpsykologen.

– Vi har fått en styringsordning som er veldig individ- og diagnostisk rettet, som gjør at vi avkontekstualiserer mange typer problem. Det er vanskelig for mange psykologer i kommunene å jobbe slik.

– Hører pakkeforløp med i denne diskusjonen?

– Da ideen kom, syntes jeg det var en ytterst problematisk tanke. Men slik det er i ferd med å bli implementert, er det blitt kraftig moderert. Kanskje de dårlige erfaringene fra Danmark og debatten vi hadde, korrigerer de mest industrielle perspektivene på logikken.

Men tanken om psykoterapi som det siste asyl, det siste frie rommet, der mennesket kan legge fram sin subjektivitet, er ifølge Ekeland under press.

– Når vi nå har veldig press på styringsordningen, spiser vi opp profesjonsutøvelsens autonomi. Samtidig som vi forventer at brukeren skal ha mer autonomi. Det henger ikke sammen. Det lar seg ikke realisere.

Ekeland avslutter dagen med bolken «Kulda i den nyliberale styringa». Etterpå får han applaus.

I KLOSTERGÅRDEN Sykepleier og faglig leder i Rogaland brann og redning Marie Aanestad (til venstre) diskuterer autonomi med sykehusprest Helge Hansen, PhD-stipendiat Unn Hammervold, Nina Egeland fra Universitetet i Stavanger og Kjell Reidar Jonassen fra Senter for tilpasset opplæring.

Hvordan går det?

Noen dager etter kursdagen lurer vi på hvordan det går med kvinnen som ble omtalt tidligere i denne reportasjen. Vi ringer branninspektør Øyvind Nerموen i Rogaland, som koordinerer håndteringen av bekymringsmeldinger.

– Brannvesenets førsteprioritet er brannsikkerhet for beboer og eventuell tredjepart. Det skal nå være ivaretatt. Vi vet imidlertid at mange av dem som sliter mest ikke automatisk klarer å snu en vanskelig situasjon til noe bedre. Det gledelige er at vi i enkelte tilfeller faktisk klarer å bidra til økt livskvalitet i tillegg til økt brannsikkerhet.

Han mener at terskelen for å bruke tvang noen ganger er for høy.

– Jeg er redd folk vil omkomme i brann mens helsevesenet står fint og banker på døra.

TEOLOGEN Arnfinn Fiskå (med kaffekopp) har dratt i gang Utstein Refleksjonsforum i en årrekke. Han er tidligere sykehusprest og var daglig leder for Kirkens Bymisjon Rogaland.

Han savner at noen overtar stafettspinnen, i saker der mennesker tydelig har en risikoatferd overfor seg selv og tredjepart.

– Dessverre ser vi ofte at en person som for eksempel setter fyr i egen bolig og truer ansatte, blir vurdert som samtykkekompetent og sendt tilbake til bolig uten umiddelbar oppfølging. Vi har hatt saker der en person gjentatte ganger setter fyr på institusjonen, og der vedkommende havner i sirkelen ildspåsettelse, vi slukker, politiet pågriper, legevaktslege ber om vurdering av pasient på psykiatrisk sykehusavdeling, og som ender med at personen et par timer etterpå er tilbake i boligen og setter fyr på ny.

Senest i fjor hadde brannvesenet en slik sak, det var syv ildspåsettelser på fem døgn, der brannvesenet tok alvorspraten med pasienten og fikk stoppet sirkelen.

Branninspektør Nerموen forteller at han en gang kom i prat med «en innenfor psykiatrien», etter at reportasjeserien i Aftenbladet om brannvesenets hjemmebesøk satte i gang en het debatt i Stavanger om psykisk helsevern.

– Det er merkelig at det var brannvesenet som skulle sette fyr på psykiatrien i Norge, sa han.

Utstein Refleksjonsforum

- Årlig dagsseminar på Utstein kloster ved Stavanger.

- Arrangert av Rogaland A-senter siden 1999, i samarbeid med Universitetet i Stavanger, Institutt for helsefag.
- For ansatte innenfor rusfeltet, psykisk helsevern, somatikken, helseadministrasjonene, universiteter og høyskoler, kirken og andre interesserte.
- «Den behandlingsmessige hverdagen er mange steder preget av travelhet og hyppige endringer. Noen ganger kommer også den helsefaglige profesjonaliteten under press. Utstein Refleksjonsforum er derimot et sted hvor deltakerne i ro og mak drøfter grunnlagsspørsmål», ifølge arrangøren.

Når alt rakner

- Rundt 20 000 personer i Norge er rammet av kombinasjonen psykiske lidelser og rusproblemer.
- 6000 av disse skårer lavest på alle levekårsindikatorer. De lever i nød og elendighet, selv om hjelpeapparatet kjenner til dem. De dør 20–35 år før normalbefolkningen.
- Reportasjeserien «Når alt rakner» i Stavanger Aftenbladet rettet søkelyset mot skjebnen til mennesker som bor i det som ble omtalt som uverdige forhold på grunn av rus og psykiatriske problemer.
- Artikkene i Aftenbladet var utgangspunkt for et dagsseminar på Utstein kloster i år.

Kilde: Reportasjeserien «Når alt rakner», Stavanger Aftenblad 2017 og 2018.